

KÜRESELLEŞME: SOSYAL DEVLETİN SONU MU?

*Yrd. Doç. Dr. Nihat BULUT**

I- GİRİŞ

19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve 20. yüzyıl boyunca önemli bir gelişme gösteren sosyal devlet, getirmiş olduğu sosyal refah uygulamaları ve geniş bir kamu hizmeti demetiyle, özellikle, sanayi toplumlarında ortaya çıkan zayıf kesimlerin insan onuruna yaraşır bir yaşam standardına kavuşmasını amaçlamış ve bu konuda hayati bir rol oynamıştır. Bu bağlamda sosyal devlete, kapitalizmin reforme edilmesi¹ ve sanayi kapitalizmi ortamının yoksul kesimlerinin siyasal, toplumsal ve ekonomik alana adaptasyonun sağlanması açısından bakılabilir.

Ne var ki 20. yüzyılın sonuna doğru sosyal devletin getirmiş olduğu sosyal refah uygulamaları ciddi eleştiri ve tartışmalara konu olmuştur. Bu eleştiri ve tartışmaların en önemli noktasını ise, sosyal refah uygulamalarının sürekli artması ve kamu bütçesi açısından önemli bir yük durumuna gelmesi oluşturmuştur. Buna göre, devletin ulusal ekonomi içindeki etkinliği artmış ve bu durum, onun görevlerini hakkıyla yerine getirmesine engel teşkil etmiştir. Çözüm, ulusal ekonomide serbest piyasa sistemini güçlendirmek ve devletin iktisadi ve sosyal etkinliklerini azaltmaktır. 1970'lerde ortaya çıkan ve 1980'lerde yoğun bir biçimde uygulama alanı bulan özelleştirme uygulamaları bu çerçevede anlam kazanacaktır.

Nitekim, serbest piyasa ekonomisini güçlendirilmeyi ve devletin ulusal ekonomi içindeki payını asgariye indirmeyi amaçlayan özelleştirme, 1980'li yılların favori kavramı olacak; fakat 1990'lı yıllara gelindiğinde, yerini bir

* Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Roy C. Macridis/Mark Hülling. *Contemporary Political Ideologies*, Harper Collins Collage Publishers, New York, 1996, s.62.

başka favori kavrama, küreselleşmeye bırakacaktır. Küreselleşme ile birlikte serbest piyasa ekonomisinin güçlendirilmesi yine gündemdedir; ama bu kez hedef bütün dünyadır. Devlete gelince, artık onun ulusal ekonomideki payının küçültülmesi yeterli olmayacaktır; çünkü küreselleşme devletin siyasi varlığını da tartışmaya açacaktır.

Bu çalışmada önce sosyal devletin anlamı, amacı ve ortaya çıktığı tarihsel ortam ele alınacak, ardından da bütün dünyayı bir pazar olarak gören ve faaliyet alanı olarak devletleri değil, bölgeleri ve tüm dünyayı esas alan küreselleşme olgusunun, sosyal devleti ne şekilde etkilediği üzerinde durulacaktır.

II- SOSYAL DEVLET

A- Sosyal Devletin Anlamı ve Amacı

Vatandaşların sosyal durumlarıyla ilgilenen ve onlara asgari bir yaşam düzeyi sağlamakla görevli olan sosyal devlet (refah devleti)². “insan onuru”nun³ korunmasını amaçlar. Bunun sosyal adaleti sağlamaktan geçtiğine inanır ve bu yüzden devletin sosyal ve ekonomik yaşama aktif müdahalesini meşru ve gerekli gören bir anlayışı ifade eder⁴. Bu yönüyle o, 19. yüzyılın, liberal felsefeden esinlenen ve devletin görevlerini dışarıya karşı savunmaktan ve yurt içinde düzen ve güvenliği sağlamaktan ibaret gören; devletin ekonomik yaşama müdahalesini gereksiz, hatta ekonominin doğal kanunlarının işleyişini bozacağı için zararlı bulan, “jandarma devlet” anlayışından ayrılır⁵.

Jandarma devlet anlayışı, 19. yüzyılın klasik demokrasi ve hukuk devleti kavramları içinde anlam kazanır. Bu anlayış çerçevesinde kişisel ve siyasal haklar güvence altına alınmış, devlet sınırlandırılıp hukuka bağlı kılınmış; fakat ekonomik yaşam söz konusu olduğunda, ekonomik liberalizmin bir gereği olarak, bireyler piyasa koşullarının serbestliğine bırakılmıştır. Batı toplumlarının, kurulan bu yeni düzenin sağladığı ortamda, sanayileşmelerini büyük ölçüde gerçekleştirme fırsatını yakaladıkları bir

² Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Y., İstanbul, 1986, s.224.

³ İnsan onuru, insanın ne durumda, hangi şartlar altında bulunursa bulunsun, sırf insan oluşunun kazandırdığı değer tanınmasını ve sayılmasını anlatır. Bu öyle bir davranış çizgisidir ki, ondan aşağı düşünce, muamele ona muhatap olan insanı insan olmaktan çıkarır (Anayasa Mahkemesi Kararı, E: 66/132, K: 66/29, KT: 28.6.1966, **AMKD**, sy.4. s.187).

⁴ Kuşkusuz, bugün için, buradaki müdahale kavramını devletin bizzat üretim faaliyetlerine katılması biçiminde anlamamak gerekir. Sosyal devlet, özel mal ve hizmetleri kimin ürettiği ile değil, bölüşümde adaletin sağlanması ve geniş kitlelerin yaşam düzeyinin yükseltilmesi ile ilgilidir. Bkz. Nihat Bulut, “Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet İlkesini Yeniden Düşünmek”, **A.Ü. Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:3, Sayı:1, 1999, s.35.

⁵ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Y., Ankara, 1995, s.99.

gerçekdir⁶. Fakat sanayileşme gelir ve servet eşitsizlikleri yaratmak ve sınıf çatışmalarını yoğunlaştırmak gibi önemli sorunları da beraberinde getirmiştir.

Kurulan liberal düzen, klasik hakların güvence altına alınması ve devletin sınırlandırılıp hukuka bağlanması açısından son derece olumludur. Fakat sanayi ortamının toplumsal koşulları, çok geçmeden, bu düzenin yetersiz olduğu gerçeğini ortaya çıkaracaktır. Gerçekten ekonomik liberalizmin mutlak bir biçimde uygulanması, sanayi ortamının ürünü olan işçilerin yaşam koşullarını gittikçe zorlaştırmış, liberal düzenin temel özelliklerinden birisi olan sözleşme özgürlüğü ilkesi, zaten dezavantajlı durumdaki işçileri daha da kötü bir duruma itmiştir. Sonuçta, liberalizmin, bireylerin mutlak ekonomik özgürlüğü anlamında, aşırı bir ilke olarak uygulanması, sanayileşmiş ülkelerde işçi-işveren mücadelesini, hem düşünsel hem de eylemsel alanda yoğunlaştırmıştır⁷.

Bireyin mutlak özgürlüğüne inanan ve dolayısıyla sanayi devriminin doğurduğu toplumsal tezatları aldırılmayan klasik liberal anlayışa karşı getirilen eleştiriler, sosyal devletin düşünsel temellerini atmış ve onun uygulamaya geçmesini sağlamaya çalışmıştır. Bu yeni anlayış çerçevesinde devlete biçilen konum, artık özgürlükler konusunda pasif kalmakla yetinmemek, yani vatandaşlara kişisel ve siyasal haklar tanıyarak bir yana çekilmemek; aksine sosyal ve ekonomik haklar dolayısıyla bir takım faaliyetlerde bulunmak olmuştur.

Marxizm öncesi sosyalist düşünce⁸, Marxist düşünce⁹ ve daha sonra ortaya çıkan sosyal reformcu düşünce¹⁰ hep bu bağlamda değerlendirilmesi

⁶ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Y., Bursa, 2000, s.138.

⁷ Adil İzveren, "Sosyal Devlet", *Danıştay Dergisi*, Sayı.18/19, s.36-37.

⁸ Fourier, Owen ve Saint-Simon gibi Marxizm öncesi sosyalist düşünürler, sosyal sorunları ön plana alarak bunları çözmeye çalışmışlar ve tüm insanların aynı olanaklara sahip olabilecekleri bir toplum düzeni kurmayı ortak sorun olarak görmüşlerdir. Fakat bu düşünürler, temelde üretim ve üretim araçları sorunuyla uğraşmayarak, bilimsel dayanaktan yoksun düzenler öngörmüşler ve sonuçta ütopyik kalmakla itham edilmişlerdir. Marxizm öncesi sosyalist düşünce için bkz. Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Y., İstanbul, 1989, s.261-276.

⁹ Klasik demokrasinin soyut özgürlük kavramına karşılık, Marxist anlayış özgürleştirme kavramını çıkarmakta ve böylece insanın özgür olup olmamasını, doğuştan kişiliğinde taşıdığı varsayılan hakların güvence altına alınmasına değil, içinde yaşadığı koşulların değiştirilmesine bağlamaktadır. İşçi sınıfı elindeki devlet gücünü kullanarak özgürlüğün işleyebileceği gerçek koşulları hazırlayacak, yani bir şeyler yaparak, kişinin özgürlüğünü sağlayacaktır. Marxist özgürlük anlayışı için bkz. Ayferi Göze, *Liberal Marksist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1980, s.75 vd.

¹⁰ Reformcu düşünce, 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ile somutlaşan liberal anlayışın ya da hukuk devleti ilkesinin, sosyal haklarla tamamlanmasını savunan düşüncedir.

gereken düşüncelerdir ve bu düşünsel ortamda, sanayi kapitalizminin önünde başlıca iki seçeneğin bulunduğunu söylemek mümkündür. Ya toplumun güçsüz kesimleri siyasal ve sosyal arenanın dışına itilecek ve böylece dışlayıcı bir tutum takınılacak, ya da devlete sosyal bir nitelik kazandırılarak, dahil edici bir rol üstlenilecekti.

Birinci seçenek, hem işçi sınıfının yükselen gücü karşısında önemli riskler taşımakta, hem de Batı demokrasilerinin benimsemiş oldukları hukuk devleti ilkesinin amaçlarıyla bağdaşmamaktaydı. Çünkü hukuk devleti, son tahlilde, insanın kişiliğinin korunmasını amaçlayan bir sistemdi. Fakat sanayi kapitalizminin koşulları kişiliğin korunmasının devletin sınırlandırılması ve bireylerin klasik haklarla donatılmasıyla mümkün olmadığını göstermişti. İşte tam bu noktada ikinci seçenek devreye girmiştir. Buna göre, hukuk devletinin amaçladığı kişinin korunması olgusu, ancak devletin sosyal bir nitelik kazanmasıyla mümkün olacaktır.

Bu yaklaşımla birlikte Batı demokrasilerinde devlet, 19. yüzyılın ortalarından itibaren, sosyal ve ekonomik alanda olup bitenlere karışmayan, pasif niteliğinden sıyrılacak ve bireyin gerçek anlamda özgür olabilmesinin devletin müdahalesiyle gerçekleşebileceğine inanarak, bu konuda tedbirler almaktan kaçınmayacaktır. Bu, klasik liberal devletin soyut özgürlük anlayışından, özgürleştirme anlayışına¹¹ geçildiğinin kanıtıdır ve devlet bu çerçevede sosyal haklar aracılığıyla herkese insan onuruna yaraşır asgari bir yaşam düzeyi sağlamayı görev bilecektir.

B- Sosyal Devletin Gelişimi

1848 Fransız Anayasası, sosyal devlet anlayışının kendini anayasal düzeyde ortaya koyduğu ilk anayasa olmuştur. Anayasa aile, çalışma, mülkiyet ve kamu düzenine dayalı bir toplumda; özgürlük, eşitlik ve kardeşliğin egemenliğini öngörmüş; eğitim hakkı, yoksullara yardım... gibi düzenlemeler getirmiş ve insan hakları teorisinde önemli bir değişikliğe yol açarak, sosyal hukuk anlayışının ifadesi olmuştur¹². Bu anlayış çerçevesinde devlet, artık özgürlükler konusunda pasif kalmakla yetinmeyecek, yani vatandaşlara kişisel ve siyasal haklar tanıyarak bir yana çekilmeyecek; aksine sosyal ve ekonomik haklar dolayısıyla bir takım faaliyetlerde bulunmak zorunda kalacaktır.

Bkz. Ernest Huber, "Modern Endüstri Toplumunda Hukuk Devleti ve Sosyal Devlet." AÜHFD, C.XXVII, sy. 3-4, 1970, s.35.

¹¹ Özgürleştirme, hakların ayırım gözetilmeksizin uygulamaya taşınabilmesi ve kağıt üstünde kalmaktan kurtularak etkinliklerinin sağlanabilmesi için bir takım mali, ekonomik kaynakların seferber edilmesidir. Mehmet Akad/Biherin Vural Dinçkol, **Genel Kamu Hukuku**, Der Y., İstanbul, 2002, s.206-207.

¹² Münci Kapani, **Kamu Hürriyetleri**. AÜHF Y., Ankara, 1980, s.54.

20. yüzyıl ise sosyal devlet anlayışının ağırlığını iyice artırdığı bir zaman dilimine işaret etmektedir. Almanya'da Weimar Anayasası, daha 1919 yılında, getirmiş olduğu hükümlerle bu alanın en yetkin örneğini teşkil etmiştir. Anayasa, bir yandan, getirmiş olduğu koruma rejimi ile sağlık, çalışma, aile ve meslek grupları ile eğitim hakkını güvence altına alırken, öte yandan çalışma şartlarının işçi ve işveren arasında beraberce araştırılması ve çalışanların işletme içindeki komitelerde görev almaları çerçevesinde, orta sınıfın korunmasına özen gösterilmesini sağlamıştır. Anayasanın önemli bir özelliği de mülkiyet hakkını mutlak bir hak olarak görmeyip, borç yükler bir duruma getirmiş olmasıdır¹³. Dahası, Weimar Anayasası, “ekonomik hayatın adalet esaslarına göre ve herkese insanlığa yaraşır bir şekilde düzenlenmesi” esasını benimseyerek, dayandığı görüşü çok açık bir biçimde formüle etmiştir¹⁴. Aynı eğilim, İkinci Dünya Savaşından sonra yürürlüğe giren 1947 İtalyan Anayasası, 1949 Alman Anayasası ve 1958 Fransız Anayasası tarafından da benimsenmiştir¹⁵.

Bu arada söz konusu eğilim bizim anayasal sistemimizi de etkilemiş ve sosyal devlet bir ilke olarak 1961 Anayasasında yer almıştır. Fakat bundan önce, ülkemizde, parça parça da olsa, sosyal adaleti sağlamaya yönelik tedbirlerin, hem Osmanlı İmparatorluğu döneminde, hem de Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulamaya konduğunu belirtmek gerekir. Sözgelimi Osmanlı İmparatorluğu dönemine bakıldığında, bir takım sosyal yardım mekanizmalarının bulunduğu görülür. Ahilik teşkilatının eseri olarak ortaya çıkan meslek birlikleri bu bağlamda önemlidir¹⁶. Öte yandan İkinci Mahmut ve Tanzimat dönemlerindeki reformlardan bazıları da sosyal devlet kavramının Osmanlı toplumunda şekillenmeye başladığının işareti sayılmaktadır. Sağlık alanında karantina teşkilatının oluşturulması, aşılama, ebelik eğitimi gibi koruyucu uygulamaların yerleşmesi, ülke çapında hastanelerin açılması, dul ve yetim maaşlarının düzenlenmesi, ilk eğitimin yaygınlaştırılması...gibi gelişmeler, hep bu doğrultuda değerlendirilmesi gereken uygulamalardır¹⁷.

Aynı eğilim Cumhuriyetin ilk dönemlerinde de devam etmiş ve 1924 Anayasasında sosyal ve ekonomik haklara yer verilmemiş olmasına rağmen, sosyal devlet ilkesinin bazı ölçütleri bu dönemde de kendini göstermiştir. İlk öğretimin ücretsiz oluşu, sağlık hizmetlerinin devlet hastanelerinde ücretsiz

¹³ Weimar Anayasasının 153/2. maddesi bunu açıkça ortaya koymaktadır: “Mülkiyet borç yükler. Kullanışlı kamu yararına uygun olmalıdır.” Bkz., Akad/Vural Diçkol, a.g.e., s. 208.

¹⁴ Kapanı, a.g.e., s.55

¹⁵ Bkz. Akad/Vural Diçkol, a.g.e., s.209 vd.

¹⁶ Üyelerinin aidatlarıyla yaşayan bu birlikler, hastalanan üyelere tedavi için gerekli yardımı yapmakta ve tedavisi mümkün olmayanların geçimini sağlamaktaydılar. Bkz. Mehmet Akad, *Teori ve Uygulamada Sosyal Güvenlik Hakkı*, Kazancı Hukuk Y., İstanbul, 1992, s. 31.

¹⁷ Nadir Özbek, “Osmanlıdan Günümüze Türkiye’de Sosyal Devlet”, *Toplum ve Bilim*, Bahar 2002, s.13.

görülmesi, üniversitelerin eğitime açık olması ve çok az bir bedelle eğitimin yapılması gibi uygulamalar, pratikte sosyal devlet ilkesinin yaşama geçirildiğinin göstergesi sayılmaktadır¹⁸.

Bütün bu gelişmelere rağmen, sosyal devletin anayasal bir ilke olarak hukuk sistemimize girmesi için, 1961 Anayasasını beklemek gerekmiştir. Anayasa, Cumhuriyetin sosyal bir hukuk devleti olduğu hükmünü getirmiş ve sosyal devlet ilkesinin içeriğini oluşturan geniş bir hak ve ödevler listesi öngörmüştür. Aynı anayasa, 10. maddesinin 2. fıkrasında "Devlet kişinin temel hak ve hürriyetlerini fert huzuru, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasi ve sosyal bütün engelleri kaldırır; insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar" diyerek, devleti, tam bir özgürlük ortamı yaratmak açısından görevli kılmıştır.

1982 Anayasasının da temelde 1961 Anayasası ile aynı eğilimi paylaştığı görülmektedir¹⁹. 1961 Anayasasının 10. maddesinin karşılığı, 1982 Anayasasının 5. maddesinde "Devletin Temel Amaç ve Görevleri" başlığı altında düzenlenmiştir. Maddeye göre, "Devletin temel amaç ve görevleri... kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır".

Öte yandan Anayasa Mahkemesi de vermiş olduğu kararlarda ilkeyi, çağdaş anlamına uygun olarak, titizlikle uygulamıştır. Yüksek Mahkemenin 1988 tarihli bir kararında yaptığı sosyal hukuk devleti tanımını bu gerçeği net bir biçimde ortaya koymaktadır. "Sosyal hukuk devleti, güçsüzleri güçlüler karşısında koruyarak gerçek eşitliği yani sosyal adaleti ve toplumsal dengeyi

¹⁸ Orhan Aldıkaçtı, "Sosyal Devlet", *Anayasa Yargısı* 14, Ankara, 1997, s.81-82. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki gelişim için ayrıca bkz. Akad, Sosyal Güvenlik Hakkı, s.32; Özбек, a.g.m. s.19.

¹⁹ Fakat sosyal haklar konusunda bu iki anayasa arasında büyük bir benzerliğin bulunmasına rağmen, arada bazı farklılıkların olduğunu ifade etmek gerekir. Sözgelimi, 1982 Anayasası, 1961 Anayasasından farklı olarak, mülkiyet hakkını sosyal ve ekonomik haklar arasından çıkarıp, kişisel haklar ve ödevler bölümünde düzenlemiştir. Gerçi mülkiyet hakkının içeriği açısından iki anayasa arasında fark bulunmamaktadır. Fakat konuya Bakanlar Kurulunun KHK ile düzenleme yapma yetkisi açısından bakınca, 1982 Anayasasının mülkiyet hakkını daha güvenceli bir rejime yerleştirdiği sonucuna varılabilir. Çünkü Bakanlar Kurulu, KHK ile sosyal ve ekonomik hakları düzenleme yetkisine sahip olduğu halde, kişisel haklar yönünden böyle bir yetkisi bulunmamaktadır. (Bkz. İbrahim Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, Afa Y., İstanbul, 1994, s.248). Ancak anayasanın bu tutumuna karşın, Anayasa Mahkemesi 1982 Anayasası döneminde de mülkiyet hakkını sosyal bir hak olarak nitelemiştir (E: 88/34, K: 89/26, KT: 21.6.1989. AMKD, sy.25, s.289).

sağlamakla yükümlü devlet demektir. Çağdaş devlet anlayışı sosyal hukuk devletinin tüm kurumlarıyla Anayasa'nın özüne ve ruhuna uygun biçimde kurulmasını gerekli kılar. Hukuk devletinin amaç edindiği kişinin korunması, toplumda sosyal güvenliğin ve sosyal adaletin sağlanması yoluyla gerçekleştirilir.”²⁰.

Bu arada hemen belirtmek gerekir ki, Anayasa sosyal devlet anlayışını benimsemiş ve bu doğrultuda vatandaşlara sosyal haklar tanıdığına da, devletin bu konuda olumlu edimde bulunma zorunluluğu ve bu zorunluluğun getirebileceği maddi külfet dolayısıyla bu haklara bir sınır çizilmiştir. Anayasanın 3.10.2001 tarih ve 4709 sayılı kanunla değişik 65.maddesine göre²¹, “devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun olarak, mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir”. Bu hüküm, Anayasanın 5.maddesinde belirtilen amaçlara ne ölçüde ulaşılabileceğinin takdirini parlamento ve hükümete bırakmaktadır. Fakat söz konusu takdir hakkı, değişiklikten önce olduğu gibi devlete, neredeyse, hareketsiz kalma olanağını verebilecek kadar geniş değildir²².

Sosyal devletin Batı ve Türkiye'deki gelişimini bu şekilde ele aldıktan sonra, özetle belirtmek gerekirse, 19. yüzyılın ortalarından itibaren anayasal düzeyde uygulamaya giren sosyal devlet anlayışı, vatandaşlara asgari bir yaşam düzeyi sağlamayı amaçlayan ve bu konuda gerekli tedbirlerin alınmasını öngören bir devlet anlayışıdır. Bu anlayış, özgürlüğü soyut bir durum olarak ele almaz ve bu yönüyle klasik liberal anlayıştan ayrılır. Fakat bu ayrılık sosyal devletin liberal geleneğin birikimini reddettiği anlamına gelmez. Sosyal devlet, klasik liberal devletin, yani hukuk devletinin esas aldığı insanın korunması ilkesini aynen benimser, fakat sanayi ortamında bu korumanın ancak sosyal haklarla tamamlanması ile mümkün olduğuna inanır. Kısacası sosyal devlet bir öncekinin birikimlerini görmezlikten gelmemekte, aksine onu tamamlamayı amaçlamaktadır²³.

Sosyal devlet bu yönüyle, her şeyden önce, sanayi devriminin, makineleşmenin, emek, toprak ve paranın piyasa mekanizmasına boyun

²⁰ E:88/19, K:88/33, KT: 26.10.1988. RG: 11.12.1988. sy.20016, s.9.

²¹ Anayasanın 65. maddesi 2001 yılında 4709 sayılı yasa ile değiştirilmiştir. Madde ilk şekliyle, “devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek, mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir” hükmünü içermekteydi.

²² 65. maddenin ilk şekliyle ilgili olarak Gözler, maddenin parlamento ve hükümete geniş bir takdir hakkı tanıdığını belirtirken (Bkz. Gözler, a.g.e., s.148), Gören bu kuralın devletin hareketsizliği için bir silah oluşturduğunu ifade etmiştir. (Zafer Gören, “Sosyal Devlet İlkesi ve Anayasa Hukuku Açısından Yaşam Kalitesi”, **Anayasa Yargısı** 14, Ankara, 1997, s.144.

²³ Bkz. Huber, a.g.m., s.49 ; Akad. Sosyal Güvenlik Hakkı, s.48.

eğmesinin yol açtığı korkutucu sarsıntılara çözüm arayan²⁴ ve bunda başarılı olan bir sistemi ifade eder. Fakat onun başarısının bu noktada kaldığını düşünmek yanıltıcıdır. Sosyal devlet, sanayi kapitalizminin dahil edici bir rol oynaması ve vasıfsız insanları eğiterek siyasal, toplumsal ve ekonomik alana adapte etmesini sağlayarak, demokrasi ve katılım açısından da son derece önemli bir gelişmeye işaret etmiştir. Çünkü sosyal devlet, insanlar piyasa koşullarında birey olarak yaşarken, bir takım eşitsizliklerin ortaya çıkabileceğini kabul etmiş ve devletin görevinin, vatandaşların bu eşitsizliklerden en az zarar görmesini sağlamak olduğu mantığına dayanmıştır²⁵. Devletin toplumun güçsüz kesimlerini gözetmesi ise, bu kesimlerin sisteme yabancılaşmalarını önlemiş, siyasal yaşama katılmalarını sağlamış ve böylece demokrasi için elverişli bir ortam hazırlamıştır.

Gerçekten sosyal devlet, toplumun güçsüz kesimlerinin insan onuruna yaraşır bir yaşam sürebilmelerini sağlayan sosyal hakları uygulamaya koyarak, herkesin siyasal yaşama aktif bir biçimde katılmasına katkıda bulunmuştur. Çünkü modern toplumların içinde buldukları sosyo-ekonomik durum ve buna bağlı olarak insan hakları doktrinindeki yeni gelişmeler, sosyal ve ekonomik haklarla tamamlanmayan ve bütünleşmeyen siyasal hakların, soyut formüller ve boş kalıplar halinde kalacağını kanıtlamıştır. Bu noktadan hareketle, vatandaşların devlet yönetiminde söz sahibi olmalarının gerçekten anlam taşıyabilmesinin, sosyal devlet ilkesinin uygulanmasından geçtiğini söylemek gerekir²⁶.

Ne var ki, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişen ve 20. yüzyılda yaygınlaşan sosyal devlet ya da refah devleti, 1970'li yıllara gelindiğinde, Logue'un deyişiyle, kendi başarısının kurbanı olacaktır²⁷. Gerçekten sosyal devlet Batı'da işsizlik, sağlık ve eğitim gibi sorunların üstesinden gelmiş; fakat onun gelişimi, kamu sektörünün ekonomi içindeki payını önemli bir biçimde artırmıştır. Bu oran, Hollanda, Norveç, İsveç ve Danimarka gibi ülkelerde %50'leri, Avusturya, Almanya, Fransa, Belçika ve İngiltere gibi ülkelerde ise %40'ları aşmıştır²⁸. Böyle bir ortamda sosyal devlet, 1970'li yıllarda başlayan ekonomik krizle birlikte tartışılır duruma gelmiş ve onun

²⁴ Jacques Adda, *Ekonominin Küreselleşmesi*, Çev: Sevgi İnceci, İletişim Y., İstanbul, 2002, s.119.

²⁵ Haldun Gülalp, "Ulusal Devlet, Global Demokrasi", <http://www.geocities.com/yildizsam/makale8.htm>, (28.11.2002).

²⁶ Katılım hakları ile sosyal ve ekonomik haklar arasındaki ilişki için bkz. Bülent Daver, "Türkiye'de Siyasal Haklar," *Türkiye'de İnsan Hakları*, AÜHF Y., Ankara, 1970, s.43-44.

²⁷ John Logue, "The Welfare State: Victim of Its Success", *Daedalus*, Fall 1979, Vol.108, No.4, s.69 vd.

²⁸ Kamu sektörünün ekonomi içindeki payı ve sosyal refah uygulamalarının büyüklüğü konusunda bkz. Louge, a.g.m., s.77; Macridis/Hullung, a.g.e., s.64.

sona erdiğinden söz edilir olmuştur²⁹. Devletin küçültülmesi, özelleştirme, deregülasyon gibi kavramların gündeme gelmesi ve kapitalizmin bu kavramlar çerçevesinde yeniden yapılanma süreci içine girmesi, tam da böyle bir ortamda gerçekleşecektir³⁰. Söz konusu süreç içinde küreselleşmenin önemli bir yer tuttuğunu söylemek gerekmektedir.

III- KÜRESELLEŞME OLGUSU

Sözlük anlamıyla, uygulamada, dünya çapında bir şeyler yapma politikası, süreci ya da eylemi olarak tanımlanan küreselleşme³¹, en genel anlamıyla, bir coğrafi birim olarak dünyanın tümünün bütünleşmesine, yani, global bir topluma ve global bir kültüre sahip olma durumuna gelmesine işaret eder. Bu çerçevede Giddens küreselleşmeyi, yerel olayların uzakta gerçekleşen olaylarla biçimlendirilmesi yoluyla, dünya çapında sosyal ilişkilerin yoğunlaşması olarak tanımlar³². Robertson ise gelişmenin insanlık üzerindeki etkisine işaretlerle, küreselleşmenin, hem dünyanın küçülmesine hem de bir bütün olarak dünya bilincinin güçlenmesine gönderme yaptığını söyler³³.

Aslında, bir düşünce ve bir arzu olarak küreselleşme, kökeni çok eskilere götürülebilecek bir olgudur³⁴. Fakat somut bir gerçeklik olarak tartışılması son zamanlarda yaşanan gelişmelerle ilgilidir. Ne var ki, küreselleşmenin yakın zamanlarda gerçekleşen gelişmelerden hangisine bağlanacağı ya da oluşumda bunlardan hangisine ağırlık verileceği konusu tartışmalıdır. Küreselleşmeyi büyük ölçüde teknolojik gelişmeye bağlayanlar olduğu gibi, onu piyasanın varlığına dayandıranlar da vardır. Öte yandan

²⁹ Refah devletinin bunalım süreci konusunda bkz. Gencay Şaylan, **Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s.78 vd.

³⁰ Bkz. Ali Alp/Mehmet Ali Kahraman, "Küreselleşme ve Politika Yakınlaşmaları", http://www.liberal-dt.org.tr/guncel/Diger/alp_kuresellesme.htm (30.1.2003).

³¹ Charles Wolf, Jr., "Globalization: Meaning and Measurement", **Critical Review**, Vol. 14, No. 1, 2000, s.2.

³² Antony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, Çev: Ersin Kuşdil, Ayrıntı Y., İstanbul, 1998, s.66.

³³ Roland Robertson, **Küreselleşme**, Çev: Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Y., İstanbul, 1999, s.21.

³⁴ Bu çerçevede, insani değerlerin evrenselliği düşüncesiyle insanların farklı devletlerin yurttaşı olduğu, bu yüzden de aralarında farklılık bulunduğu düşüncesini reddeden Stoacılar ile, insani yeryüzü devletinin yurttaşı olarak ele alan Augustinus ve evrensel monarşi düşüncesinde, ulus-üstü bir yapılanmanın taslağını çizen Dante'nin görüşleri küreselleşme ekseninde değerlendirilebilir. (Akad/ Vural Dinçkol, a.g.e., s.174). Hatta konuyu Stoacılardan daha önceye götürmek ve küreselleşmeyi, noetik (bilen, rasyonel) öznenin ortaya çıkışı ile başlatmak ve bu çerçevede Sokrates'e vurgu yapmak bile mümkündür. (Hatice Nur Erkızan, "Küreselleşmenin Tarihsel ve Düşünsel Temelleri Üzerine", **Doğu Batı**, Yıl 5, Sayı 18, Şubat-Mart-Nisan 2002, s.66-67).

küreselleşmeyi yeni bir olgu olarak görmeyip, kapitalizmin varlığı ve işleyişiyle ilişkilendirenler de bulunmaktadır³⁵.

Küreselleşmeyi teknolojik gelişmelere bağlayanlar, onu teknolojik gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan yansız bir gelişme olarak sunmaktadırlar. Buna göre bilgisayar ağırlıklı teknolojiler, kolaylaşan bilgi aktarımı ve iletişim, ucuzlayan ulaşım hep birlikte sermaye dolaşımını kolaylaştırmışlar, şirketlerin küresel düzeyde bir üretim ağı kurmasına yol açmışlar ve insanlık, artan iletişim sayesinde "küresel köyde" benzer yaşam ve tüketim alışkanlıkları edinmiştir. Bu, uzun dönemde tüm insanlığın yararına olacak bir gelişme sürecine işaret etmektedir³⁶.

Küreselleşmenin dayanağı konusundaki ikinci görüş, onu piyasanın mantığına dayandıranların görüşüdür. Piyasacı neo-liberal görüşe göre, hızlanan teknoloji ve artan üretim, piyasaların dışı açılmasını gerektirmiş ve 1970'li yılların ortalarından bu yana ülkeler, bu pazar mantığına uyarak ticareti serbestleştirmenin gerekleri doğrultusunda davranmaya başlamışlardır. Korumacı politikaların kalkması, dış ticaretin teşvik edilmesi ve para piyasalarının serbestleştirilmesi gibi uygulamalar hep bu doğrultudaki uygulamalardır³⁷.

Küreselleşmenin dayanağı konusundaki üçüncü görüş ise, onu kapitalizmin mantığı ve işleyişine bağlayanların görüşüdür. Özellikle Neo-Marxist yaklaşım çerçevesinde dile getirilen bu görüş küreselleşmeye yeni bir olgu olarak bakmaz. Bu görüşe göre küreselleşme, kapitalizmin gelişmesi, yayılması ve derinleşmesi anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla, 20. yüzyılın sonlarında hız kazanan küreselleşme sürecinin arkasındaki dürtü, sınırlı bir dünya ticareti içinde sermaye birikimi sorunu yaşayan kapitalizmin, pazarı ve tekelci yapıyı genişletme ihtiyacıdır. Bu görüşün önemli bir özelliği de, küreselleşmenin dünyadaki gelir eşitsizliğini artırdığını ve merkez çevre ayrımını derinleştirdiğini savunmasıdır³⁸.

Kuşkusuz küreselleşmeyle ilgili tüm yaklaşımlarda bir gerçeklik payı bulunabilir. Fakat bir olgu olarak küreselleşmenin ne olduğunu kavrayabilmek, onun öznesini ya da öznelerini saptamakla mümkündür ve bu çerçevede küreselleşmenin, kapitalizmin uygulamaya girmesiyle başladığını söylemek hiç de yanlış bir yaklaşım olmasa gerektir³⁹. Kılıçoğlu'nun ifadesiyle, Ortaçağın sonlarından itibaren Batı Avrupa'da

³⁵ Bkz. Meryem Koray. "Küreselleşme Süreci ve Ulus-Devlet, Ekonomi, Siyaset Tartışmaları" <http://www.geocities.com/vildizsam/makale1.htm>, (28.11.2002).

³⁶ Koray, a.g.m.

³⁷ Koray, a.g.m.

³⁸ Koray, a.g.m.

³⁹ Adda, a.g.e., s.13.

aşama aşama yerleşen kapitalizm, önce bu coğrafyayı ekonominin emirleri altında devinir hale getirmiş, sonra da genetik kodunun gereği olarak, dünyanın ekonomik olarak fethine çıkmıştır. Çünkü kapitalizmin belli bir mekanda istikrar bulması olanaksızdır. Dolayısıyla, coğrafi bir mekan olarak bütün dünyayı bütünleştirecek olan, Batı Avrupa doğumlu kapitalizmdir. Diğer bütün globalleştirici faktörleri ekonomi parantezine alan Batı Avrupa, önce kendi içinde savaşmış, sonra sömürgeler oluşturmuş, nihayet 21. Yüzyıla kadar pek çok çatışmada askeri güç kullanarak bütünleşmeyi sağlamıştır⁴⁰.

Gerçekten soruna ekonomik açıdan bakıldığında, geçmişte, ülkeler arasında ticaretin büyük ölçüde arttığı, uluslararası ekonominin küresel özellikler gösterdiği dönemlerin yaşanmış olduğu görülmektedir⁴¹. Dolayısıyla, konuya tarihsel boyutuyla yaklaşarak, çeşitli küreselleşme dalgalarının ya da dönemlerinin bulunduğundan söz etmek mümkündür. Nitekim Oran ve Uygun, tarihsel süreç içerisinde, üç büyük küreselleşme dalgasından söz etmektedirler. Buna göre birinci küreselleşme dalgası, Batı Avrupa'da kapalı tarım ekonomisinden ticari kapitalizme geçiş ile eş zamanlıdır ve siyasal sonucu, feodal beyliklerin yerini ulus devlete bırakmasıdır. İkinci dalga ise, itici gücünü sanayileşmede bulan bir aşamaya işaret etmektedir. Bu aşama sanayi üretiminin, zaten uzun süre yetersiz hale gelmiş olan ulusal pazarların üzerinde daha geniş ve güvenli pazarlar bulunmasını zorunlu kılan ve bu yüzden de emperyalizmle sonuçlanan bir aşamadır. Üçüncü küreselleşme dalgası ise, 20. Yüzyılın sonunda bilgi işlem, iletişim ve benzeri alanlardaki teknolojik gelişmelerle bağlantılıdır ve siyasal sonucu ulus devletin konumunun değişmesidir⁴².

Doğrusu, tarih boyunca tartışılmış ve olgu olarak kapitalizmle beraber hayata geçmiş olsa bile, küreselleşmenin ad olarak kullanılması, üçüncü küreselleşme dalgasına denk düşmekte ve dolayısıyla yakın tarihlere rastlamaktadır. Bu yeni anlamıyla küreselleşme, siyasal ve kültürel boyutları da dikkate almakla birlikte, temelde, ekonomik bütünleşmeye vurgu yapar. Zonis küreselleşmeyi, teknolojik yayılmanın genişlemesi ve hızlanması ve uluslararası sermaye akışı, hizmetler ve mallardaki sınır ötesi muamelelerin artışı yoluyla, dünya ülkelerinin ekonomik dayanışmasının büyümesi olarak

⁴⁰ Bkz. Mehmet Ali Kılıçbay, "Kültür Çoğunluğu Sona Ererken", *Doğu Batı*, Yıl 5, Sayı 18, Şubat-Mart-Nisan 2002, s.81-86.

⁴¹ Hirst-Thompson, gerçek anlamda bütünleşmiş bir dünya ticaret sisteminin 19. yüzyılın ikinci yarısında oluştuğunu belirtmekte ve buradan yola çıkarak küreselleşmenin yeni olmadığını söylemektedirler. Paul Hirst/Grahame Thompson, *Küreselleşme Sorgulanıyor*, Çev: Çağla Erdem, Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s.8.

⁴² Bkz. Oktay Uygun, "Ulusüstü Siyasal Birlikler ve Küreselleşme", <http://www.geocities.com/vildizsam/makale7.htm> (28.11.2002); Baskın Oran, "Hangi Küreselleşme?", <http://www.geocities.com/vildizsam/makale2.htm> (28.11.2002).

tanımlar⁴³. Deepak Lal ise küreselleşmeyi, ulusal mallar ve sermaye piyasalarının uluslararası düzeyde bütünleştirilmesi yoluyla işleyen bir süreç olarak gördüğünü belirtir⁴⁴. Wolf'a göre ise küreselleşme, ulusal olmayan rekabetçiler tarafından ulusal pazarlara giriş gücünün, sayısının ve hızının artmış olmasıdır⁴⁵.

Gerçekten son yıllarda artan global entegrasyonun en gelişmiş ve net bir biçimde görüldüğü alanın ekonomik küreselleşme olduğunu ve küçülen dünya tezinin dayanak noktasını da global sermayenin teşkil ettiğini söylemek gerekir⁴⁶. Siyasal ve kültürel yansımalar, ekonomik küreselleşmenin birer yansıması olarak kabul edilebilir. Ekonomik boyutuyla küreselleşme ise, en genel anlamıyla, üretim ve finansmanın uluslararasılaşmasını ifade eder. Gerçekten küreselleşme kavramının yükselişi, 1980'lerden beri dışı açılma politikalarının uygulanmasıyla ivme kazanan uluslararasılaşma sürecine, dünya çapında malî piyasaların ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmeye başlanmasına ve neo-liberal programın dünyaya yayılmasına denk düşmektedir⁴⁷. Ayırt edici özelliği ise, kapitalizmin başlangıcından bu yana gelişen ekonomik bütünleşmenin yeni ve daha üst bir aşamaya sıçramış olmasıdır⁴⁸. Bu yeni aşama, ulusal ekonomiye dayalı örgütlü kapitalizmden, içinde çok uluslu şirketlerin ve uluslararası örgütlerin egemenlik birimleri olmaya başladığı örgütsüz kapitalizme geçişe işaret etmektedir⁴⁹. Bu yapı içerisinde her devlet veya devlet-dışı aktör, ticaret, sermaye akımları, üretim alanları ve benzeri yollarla, farklı derecelerde, dünya ekonomisinin bir parçası haline gelmekte; bu durum, devletlerin sosyo-ekonomik yapı ve ilişkilerini değiştirmekte ve dışarı ile doğrudan ekonomik ilişki kuran kesimlerin belirleyiciliği de giderek artmaktadır. Böylece, aslında egemen ekonomilerin özelliklerine göre düzenlenmiş bu türden ilişkiler, kapitalist üretim tarzlarını ulusal düzeyden uluslararası alana taşıyarak, bütünü belirleyen bir süreç ortaya koymaktadır. Kuşkusuz bu sürece en büyük katkıyı, devletin sosyal ve

⁴³ Marvin Zonis, "Globalization", *National Strategic Form Review* 10, (3), 2001'den aktaran, Wolf, a.g.m., s.2-3.

⁴⁴ Deepak Lal, "The Third World And Globalization", *Critical Review*, Vol. 14, No. 1, 2000, s.35.

⁴⁵ Wolf, a.g.m., s.3. Yazar, buradaki pazardan kastının sadece ticari mal ve hizmetleri kapsamadığını, sosyal, kültürel ve eğlenceye ilişkin pazarların da buna dahil olduğunu özellikle vurgular.

⁴⁶ Bkz. E. Fuat Keyman, *Türkiye ve Radikal Demokrasi*, Alfa Y., İstanbul, 2000, s.21-23.

⁴⁷ Sylvia Ostry, "Globalization and Sovereignty", <http://www.arts.mcgill.ca/programs/nise/ortv.htm> 11.11.2002; Yasemin Özdek, "Globalizmin İdeolojik Hegemonyası: Yansımalar", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 32, Sayı 3, Eylül 1999, s.26.

⁴⁸ Özdek, a.g.m., s.27.

⁴⁹ Keyman, a.g.e., s.21.

ekonomik alandan çekilmesini öngören neo-liberal uygulamalar yapmaktadır⁵⁰.

Dolayısıyla küreselleşme, kapitalizmin ileri bir aşaması olarak, uluslararası sermayenin ya da çok uluslu şirketlerin devreye soktuğu ve temelde devletin ekonomik yaşamdan çekilmesini öngören bir süreçtir. Bu yönüyle küreselleşmeye, sosyal devletin hazırladığı toplumsal uzlaşmaları gözden geçiren⁵¹, bu çerçevede devletin sosyal niteliğini zayıflatan veya ortadan kaldırmaya yönelik bir olgu olarak bakılabilir.

IV- KÜRESELLEŞME- SOSYAL DEVLET İLİŞKİSİ

A- Devletin Değişen Konumu ve Bunun Sosyal Devlete Etkisi

Kapitalizmin doğuşundan bugüne kadar devam eden küreselleşme süreci, günümüzde aldığı biçimle, ulus devletin geleceğini tartışmaya açmış ve başta ekonomi olmak üzere, toplumsal yaşamın pek çok alanının hızla küreselleştiği bir ortamda, siyasetin ulusal kalmaya devam edip etmeyeceği sorusunu gündeme taşımıştır⁵².

Kapitalizmin gelişmesi ile birlikte, burjuvazinin de itici gücüyle, uluslararası ilişkilerin baş aktörü haline gelen ulus devlet, egemenlik kavramı dolayısıyla, hem dış ilişkilerde devletler hukukunun eşit bir öznesi olarak görülmüş, hem de iç işlerinde kendi yasasını istediği biçimde yapabileceği kabul edilmişti. 1648'de imzalanan Westphalia Antlaşmasının yorumu, ulus devletin uluslararası düzende nereye oturduğunu göstermesi ve içte nasıl bir güce sahip olduğuna işaret etmesi bakımından son derece önemlidir. Westphalia modeli olarak adlandırılan bu modele göre, devletler, devletlerarası hukukun eşit özneleridir. Devletlerarası hukuk ise, yine devletlerin kendi arzularıyla taraf oldukları antlaşmalarla belirlenecektir. Devletin kendi tebaası üzerindeki etkisi de, devletlerin kendi toprakları içinde yetki hakkının mutlak olduğunun kabul edilmesiyle sonuca bağlanmıştır⁵³. Bu durum egemenliğin zorunlu bir sonucudur. Bu çerçevede devlet, egemenliğin temel göstergesi olan yasa yapma gücünü kullanarak, tebaasıyla olan bağımlı dış bir zorlamaya maruz kalmaksızın düzenleyebilecektir.

⁵⁰ Beril Dedeoğlu, "Küreselleşme-Bölgeselleşme", Coşkun Kırca'ya Armağan, GS. Üniversitesi, İstanbul, 1995, s.206.

⁵¹ Adda, a.g.e., s.121.

⁵² Bkz.Uygun, "Ulüstü Siyasal Birlikler ve Küreselleşme". <http://www.geocities.com/yildizsam/makale7.htm>, (28.11.2002).

⁵³ Westphalia modeli için bkz. Christopher Pierson, *Modern Devlet*, Çev: Dilek Hattatoğlu, Çiviyazıları, İstanbul, 2000.s.81-84; Çağlar Keyder, "Globalleşme ve Devlet", <http://www.geocities.com/yildizsam/makale6.htm>, (28.11.2002).

Ne var ki, küreselleşmenin bugünkü düzeye ulaşmasının, özellikle de küresel bir ekonominin ortaya çıkmasının, tek tek devletlerin etkin iktidarı için, bir sona değilse bile, önemli bir gerilemeye işaret ettiği sıkça vurgulanan bir durumdur. Buna göre, ekonomik ilişkilerin sınırları çok yoğun bir biçimde aşmış olması ve bunun sonucunda ulus devletin dışarıdan kuşatılması, ulus devlet paradigmasına bağlı geleneksel egemenlik anlayışını geçersiz kılmaktadır⁵⁴.

Soruna dış ilişkiler açısından bakıldığında, günümüzde hemen hiçbir devletin kendini bir takım düzenlemelerin dışında tutamadığını söylemek mümkündür. Devletler, özellikle ekonomik açıdan Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi örgütlerin dışında kalamamakta ve böylece bu örgütlerin öngördüğü koşulları kabul etmek zorunluluğuyla yüz yüze gelmektedirler. Buradan yola çıkarak, küreselleşmenin getirdiği ekonomik bütünleşmenin, devletin ekonomi üzerindeki hükümler alanını daralttığını söylemek olası gözükmemektedir⁵⁵.

Elbette bu, uluslararası sermayenin konumu ile ilişkili bir durumdur. Günümüzde uluslararası sermaye, hızlı küreselleşme süreci içinde ulusal bağımlılığını yitirmiş ve ekonomik avantajların bulunduğu yerlere yerleşmeye başlamıştır. Uluslararası şirketler, giderek, belli bir ulusal devlette yerleşik çokuluslu şirketlerden, hiçbir devlete bağlılık duymayan ulus-ötesi şirketlere dönüşmektedirler. Hatta, bir süreden beri, uluslararası sermayenin çıkarları ile ulus devletlerin politikaları çatışmaya başlamış ve bu çatışmanın yanı sıra, ulus devletler, kendi ülkelerinde yerleşik uluslararası ekonomik güçlerin çıkarlarını savunma olanakları bakımından dezavantajlı duruma düşmüşlerdir. Günümüzde uluslararası şirketler, çıkarlarını ulusal devletler aracılığı ile değil, uluslararası hukuk aracılığıyla korumaya çalışmaktadırlar⁵⁶. Bütün bunlar, kapitalizmin gelişmesi ile birlikte uluslararası ilişkilerin baş aktörü haline gelen ulus devletin, küreselleşmenin bugünkü aşamasında, uluslararası sermayenin gözünde, ekonominin gelişmesi için uygun bir ekonomik ölçek olmaktan çıktığını ve dolayısıyla eski gücünü yitirdiğini göstermektedir.

Devletin egemenlik alanının daralması ekonomi dışı alanlara da yansımıştır. Özellikle hukukun küreselleşmesinin egemenlik kavramını temelden sarsan bir nitelik taşıdığını vurgulayan ve devletlerin kanun

⁵⁴ Mustafa Erdoğan. "Küreselleşmeye Dair". http://www.liberal-dt.org.tr/guncel/Erdogan/me_kuresellesme.htm, (29.1.2003).

⁵⁵ Ulus devletin daralan ekonomik işlevleri için bkz. Gülten Kazgan, *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Y., İstanbul, 2000, s.221 vd.

⁵⁶ Bkz. Uygun. "Ulusüstü Siyasal Birlikler ve Küreselleşme", <http://www.geocities.com/yildizsam/makale7.htm>, (28.11.2002). Uygun Çok Taraflı Yatırım Antlaşmasının (MAİ) bunun tipik örneği olduğunu vurgular.

koyucu olarak artık eskisi kadar bağımsız olmalarının imkansızlığına işaret eden yazılara rastlamak hiç de zor değildir⁵⁷. Gerçekten günümüzde pek çok devletin iç hukukunu küresel standartlara uydurmak gibi bir kaygı taşımak zorunda olduğu görülmektedir. Durum ekonomik alanda böyle olduğu gibi, insan hakları ve demokrasi alanlarında farklı değildir.

Öte yandan devlet egemenliğinden taviz verilmesinin yalnızca dış ilişkilere özgü olmadığını vurgulamak gerekir. Devlet egemenliğinin iç ilişkiler, özellikle de yurttaşlarla olan münasebetler açısından da daralma yaşadığı yaygın olarak dile getirilen bir konudur. Buna göre, eskiden tüm erki merkezileştiren ve özünde toplayan ulus devlet, küreselleşme ile birlikte etnik farklılıkları tanıyan ve türdeşleştirici politikalardan arınan bir yapıya bürünmektedir⁵⁸.

Özetle belirtmek gerekirse, ulus devletin, sınırları aşan ekonomik ilişkiler dolayısıyla, ulus-üstü sermaye ve onu destekleyen aktörlerce dışarıdan kuşatılmış olduğu görülmektedir. Bu durum, sermayenin ulus devlete ihtiyacı kalmadığı, tersine kendisinin ulus devletin eylemlerini yönlendiren bir aşamaya geldiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir⁵⁹. Fakat sonucun, ulus devletin erimesi, ortadan kalkması ya da egemenlik olgusunun bütünüyle bittiği şeklinde yorumlanmasının yerinde bir tutum olup olmadığı tartışmalı bir konudur.

Bir kere, devletlerin oluşumuna katkıda bulunamadıkları devletlerarası sisteme bağlı kalma mecburiyeti ve kendilerinden daha güçlü olan devletlerin dayattığı antlaşmalara riayet etmek zorunda kalışları hiç de yeni bir olgu değildir. Westphalia modeli, devletlerarası sistemin kurallarının rıza ve fikir birliği yoluyla oluşacağını vurgulamış olsa da, gerçekte, devletlerin hep bir güç hiyerarşisi içinde buldukları ve sistemin kurallarının hiyerarşinin tepesindeki devletlerce dayatıldığı söylenebilir⁶⁰. Kuşkusuz bu durum resmi egemenlik ideolojisine aykırılık teşkil etmektedir ve mutlak özerklik biçiminde ele alındığında, kelimenin tam anlamıyla egemen devletten söz etmek mümkün değildir. Küreselleşmenin bugünkü aşamasındaki durum, geçmiştekinin biraz daha ileri bir boyutuna işaret etmektedir.

⁵⁷ David Held, "The Changing Contours of Political Community: Rethinking Democracy in the Context of Globalization", *Global Democracy Key Debates*, içinde. Edited by. Barry Holden, Routledge, London and New York, 2000, s.24-25; Keyder, "Globalleşme ve Devlet", <http://www.geocities.com/vjldizsam/makale6.htm>, (28.11.2002).

⁵⁸ Küreselleşmenin kimlikler üzerindeki etkisi için bkz. Keyman, a.g.e., s.20 vd.

⁵⁹ Rukiye Akkaya, *Küreselleşme Olgusu Karşısında Ulus Sorunu*, MÜSBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002, s.134.

⁶⁰ Immanuel Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm*, Çev: Necmiye Alpay, Metis Y., İstanbul, 1996, s.48.

Öte yandan, sermayenin ulus devlete ihtiyacı kalmadığını söylemek de abartılı bir yaklaşım olarak değerlendirilmelidir. Çünkü uluslarüstü ya da çok uluslu şirketlerin köksüz sermayeler olmadığına ve çoğunun ulusal tabanının bulunduğuna ilişkin güçlü kanıtlar vardır⁶¹. Dolayısıyla, durumu sermayenin ulus devlete ihtiyacı kalmadığı şeklinde yorumlamak bir görüntüden ibarettir. İhtiyaç duyulduğunda, yine ulusal pazarın korunması adına sınımlanacak çatı ulus devletin meşruiyet şemsiyesi olacaktır. Elbette bu, küresel ölçekli ekonominin ulusun sınırlarını aşmadığı anlamına gelmez; vurgulanmak istenilen şey, sermayenin hala kendi egemeninin siyasal rehberliğine ihtiyaç duyduğudur⁶².

Ayrıca, küreselleşme, uluslararası ekonomik ve siyasal düzende, farklı yerlerde bulunan devletlere, çok farklı etkiler yapacak cinsten bir süreçtir⁶³. Bu süreçte, çoğu kuzeyde yer alan ve ulus-üstü sermayenin tabanını oluşturan merkez ülkeler güç kazanırken, güneyde bulunan ve çevre ülkeler olarak nitelenen devletler zayıflamaktadır⁶⁴.

Sonuç olarak, küreselleşme, ne ulus devleti ortadan kaldıran bir süreçtir⁶⁵, ne de böyle bir gelişmenin kesin bir habercisi. Küreselleşme olgusu ile birlikte, olsa olsa, devletlerin biçim ve doku değiştirmelerinden⁶⁶ ya da güçlerinin aşımaya uğramasından⁶⁷ söz edilebilir. Fakat bu durumda bile şu noktayı gözden ırak tutmamak gerekir: Küreselleşme ile birlikte bazı ulus-aşırı aktörlerin güçleri artsa da, küreselleşme oyununda, daha güçlü devletlerin, etraftaki en büyük oyuncular olması hala imkan dahilindedir⁶⁸.

⁶¹ 1995 verilerine göre dünyadaki en büyük 200 çok uluslu şirketten Kuzey Amerika, Japonya ve Avrupa dışında, başka bir ülkeye bağlı olanlarının sayısı sadece 10 tanedir. Bu 10 şirketten 6'sı Güney Kore'ye, diğerleri ise birer adet olmak üzere Çin, Brezilya, Venezuela ve Meksika'ya aittir. Bkz. Erol Manisalı, *Dünya'da ve Türkiye'de Büyük Sermaye*, Der'in Y., İstanbul, 2002, s.45.

⁶² Akkaya, a.g.e., s.134.

⁶³ Pierson, a.g.e., s.265.

⁶⁴ Küreselleşmenin kuzey-güney ayrımını kaldırmadığı konusunda bkz. Giovanni Arrighi, "Global Capitalism And The Persistence Of The North-South Divide", *Science And Society*, Vol. 65, No.4, Winter 2001-2002, s.472-473.

⁶⁵ Nitekim Drucker, ulus devletin ekonomik küreselleşme ve ona eşlik eden enformasyon devrimini atlatacağını, fakat bunu yaparken kendisinin de büyük ölçüde değişeceğini belirtmektedir. Peter F. Drucker, "The Global Economy and the Nation-State", *Foreign Affairs*, Vol. 76, no.5 (1997), <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/drucker.htm>, (13.06.2002).

⁶⁶ Akkaya, a.g.e., s.130.

⁶⁷ Ostry, "Globalization and Sovereignty", <http://www.arts.mcgill.ca/programs/mise/orty.htm> (11.11.2002).

⁶⁸ Pierson, a.g.e., s.266. Soruna bu açıdan yaklaşan Mann, küreselleşmenin Amerikanvari hegemonyayı ifade ettiğini söylemektedir. Micheal Mann, "Globalization Is (Among Other Things) Transnational, Inter-National And American", *Science And Society*, Vol. 65, No.4, Winter 2001-2002, s.567.

Dolayısıyla küreselleşme ile birlikte devletin ortadan kalkması ya da kesin bir biçimde acze düşmesinden söz etmek hiç de mantıklı gözükmemektedir. Çünkü devlet, bugünkü küreselleşme sürecinde de sermaye için en önemli araçtır. Günümüzde bu aracın işlevlerinin bazıları değişmekte, bazıları da yok olmaktadır. Ortadan kalkan işlevler ise, özellikle, devlete sosyal bir nitelik kazandıran işlevlerdir. Bugün için devlet, sermayenin artan gücü ve bağımsızlığı karşısında, sermaye yanlısı rol oynamaya zorlanmakta ve sosyal niteliğine daha az önem vermek mecburiyetinde bırakılmaktadır⁶⁹.

B- Sosyal Devletin Zayıflatılması ya da Sosyal Devletten Neo-Liberal Devlete Geçiş

Küreselleşme, devletleri, ekonominin gerçekleri karşısında belirli bir davranış biçimine zorlayan bir süreçtir. Bu süreçte gelişmiş ülkeler, teknolojik üstünlüğü korumak, kar getirici alanların önünü açmak, sermayenin uluslararası işleyişini kolaylaştırmak ve bu arenada onun güvenliğini sağlamak gibi işlevler üstlenmektedirler. Gelişmekte olan ülkeler ise, bir yandan sermaye girişini kolaylaştırmak (serbest bölgeler, yüksek faizler, aşırı mevduat garantileri, özelleştirme gibi uygulamalarla), öte yandan da sermaye karlarını artırmak (özellikle ücretlilerin taleplerini bastırarak) peşinde koşmaktadırlar⁷⁰. Şüphesiz böyle bir durum devletleri yoğun bir rekabet içine itmekte ve onları uluslararası sermayenin ön plana çıkardığı ilkeler doğrultusunda davranmak zorunda bırakmaktadır. Bu süreçte rekabet içindeki devletlerin, ama özellikle de gelişmekte olan ülkelerin, en kolay vazgeçebilecekleri şey, sosyal politikaya yönelik harcamalar olmaktadır.

Sonuçta böyle bir gelişmenin en önemli yanı, refah devletin yerini, neo-utilitarian ya da neo-liberal devletin ikame edilmesidir. Neo-liberal anlayış, özgür ve adil bir toplumun ancak pazar mekanizması tarafından kendiliğinden oluşan bir düzenle varolabileceğini ileri sürer. Bu düzende, insanların davranışları ve birbirleri ile ilişkileri, mülkiyeti esas alan yasalara, özgür sözleşme ilkesine göre biçim alacaktır. Devletin rolü ise, topladığı vergilerle iç ve dış güvenliği sağlamak ve hukuku üstün kılmakla sınırlı kalacaktır⁷¹. Küreselleşme ile yaygınlık kazanan politik yaklaşım tam da böyle bir anlayışı yansıtmaktadır. Gerçekten küreselleşme süreci 1980'li

⁶⁹ Meryem Koray, "Küreselleşme Süreci ve Ulus-Devlet, Ekonomi, Siyaset Tartışmaları" <http://www.geocities.com/vildizsan/makale1.htm>, (28.11.2002).

⁷⁰ Koray, a.g.m.

⁷¹ Neo-liberal anlayış ve bu anlayışın eleştirisi için bkz. Şaylan, a.g.e., s.88-95.

yıllardan itibaren kendini neo-liberal söylemle gündeme getirecek⁷² ve bu bağlamda küreselleşme ile neo-liberal söylem arasında çok önemli bir kesişme noktası belirecektir: Devletin piyasa üzerindeki gücünün sınırlandırılması⁷³ ve böylece pazarın özgürlüğü⁷⁴ ilkesinin öne çıkarılması.

Kuşkusuz neo-liberal anlayışın, son tahlilde, bireysel özgürlüğe verdiği önem takdirle karşılanabilir. Fakat ekonomik açıdan yaklaşıldığında, bu tür bir anlayışın ezilen kesimleri ya da bir şekilde vasıfsız kalmışları rekabet ortamının acımasızlığına bırakmak gibi bir sakıncası vardır. Daha da önemlisi, bu gerçekten yola çıkarak, küreselleşmenin ve onun politik yaklaşımını temsil eden neo-liberal anlayışın, endüstri kapitalizminden farklı olarak, vasıfsızları sosyal ve siyasal arenanın dışına iterek, dışlayıcı bir rol oynadığını ve böylece bir tür ekonomik Darwinizm önererek, refah devletinin altını oyduğunu söylemek mümkündür⁷⁵.

Nitekim Habermas böyle bir gelişmeyi, ekonomik sistemin sosyal alanda doğurduğu olumsuz sonuçları düzeltmeyi amaçlayan sosyal devlet uzlaşmasının sonuna yaklaşıldığının göstergesi saymaktadır. Habermas'a göre, kapitalizmin bugün yaşadığı nihai küreselleşme hamlesi, sosyal hizmetleri azaltmış ve sonuçta sosyal devleti küçültmüştür. Bu küçülme, fakirlik ve sosyal güvensizliğin artmasına neden olmakta ve toplumsal çözülme eğilimlerini ortaya çıkarmaktadır⁷⁶.

Gerçekten ekonomik boyutuyla, küresel düzeyde kapitalist piyasa ilişkilerinin yayılması anlamını taşıyan küreselleşme, getirmiş olduğu rekabet anlayışıyla, rekabet gücü olanlarla olmayanlar arasındaki mesafenin açılmasına yol açmıştır⁷⁷. Küreselleşme ile birlikte hem ülkeler arasında, hem de tek tek ülkelerin sınıfları arasındaki eşitsizlikler artmıştır⁷⁸. Öte yandan küreselleşmenin işsizliği artırdığı ve sendikaların gücünü kırdığı da sıkça vurgulanan gerçeklerdir⁷⁹. İşsizliğin arttığı bir ortamda devletlerin, ama

⁷² Uğur Selçuk Akalın, "Sermayenin Uluslararasılaşması (Globalizasyon) ve Demokrasi", **Globalizasyonun Yansımaları**, içinde, Editör: Uğur Selçuk Akalın, Akademi Y., İstanbul, 2002, s.173.

⁷³ Veysel Bozkurt, "Küreselleşme", **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, içinde, Derleyen: Veysel Bozkurt, Alfa Y., Bursa, 2000, s.19.

⁷⁴ Şaylan, a.g.e., s.139.

⁷⁵ Bu doğrultudaki yaklaşımlar için bkz. H. Emre Bağcı, "Küreselleşme, Devlet ve Demokrasi", **Amme İdaresi Dergisi**, 32/4, Aralık 1999, s.14.

⁷⁶ Jürgen Habermas, **Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti**, Çev: Medeni Beyaztaş, Bakış Y., İstanbul, 2002, s.59-60.

⁷⁷ Bkz. Michel Chossudovsky, **Yoksulluğun Küreselleşmesi**, Çev: Neşenur Domaniç, Çiviyazıları, İstanbul, 1999, s.37-49.

⁷⁸ Veysel Bozkurt, "Küreselleşmenin Toplumsal Sonuçları", **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, içinde, Derleyen: Veysel Bozkurt, Alfa Y., Bursa, 2000.s.95.

⁷⁹ Bozkurt, a.g.e., s.99.

özellikle de gelişmekte olan ülkelerin, vatandaşlarına iş sağlayacak politika izleme yeteneklerini yitirmeleri de, küreselleşme sürecinin bir başka özelliğidir⁸⁰. Bütün bunlar küreselleşmenin, devletin sosyal niteliğini ve bu yöndeki işlevlerini ciddi bir zayıflamaya uğrattığını göstermektedir.

Gerçi küreselleşmenin yarattığı yeni uluslararası yapılanmanın, ekonomik bütünleşme ile birlikte sosyal ve insani gelişme alanına da ilgi duyduğunu söyleyenler vardır. Birleşmiş Milletler ve ona bağlı kurumların bu konudaki en önemli aktörler olduğunu savunan bu görüş, dünyanın karşı karşıya olduğu değişimler sonucu oluşan ekonomik, sosyal ve siyasal eşitsizliklerin, ekonomik büyüme ve insan gelişimi üzerinde yavaşlatıcı etkiye sahip olduğunu kabul etmektedir. Küreselleşme ve liberalleşmenin etkilerinden faydalanabilmenin, ancak insan gelişmişliği ile mümkün olduğunu belirten bu yaklaşım, Birleşmiş Milletlerin bazı kuruluşlarının bu gelişimi teşvik ettiğini vurgulamakta ve 1990'lı yıllarda, kentleşme, çevre ve kalkınma, sosyal gelişme, kadın vs. konularda düzenlenen konferansları bunun örneği olarak göstermektedir⁸¹.

Temelde, küreselleşme sürecinde sosyal politikaların dışlanmadığını, tersine liberal ve sosyal politikaların bir arada bulunmasını zorunlu kıldığını savunan bu görüşün henüz temenniden öte bir anlam taşımadığını söylemek mümkündür. Çünkü, yukarıda da vurgulandığı gibi, küreselleşme, bugünkü görünümüyle, gerek devletler ve gerekse bireyler bazında, güçlülerle zayıflar arasındaki mesafenin açılmasına neden olmakta ve bu yönüyle yoksullar aleyhine işleyen bir süreci ifade etmektedir. Dahası küreselleşme, hala, ekonomik işlevin toplumsal ve siyasal işlevden daha üstün olduğu inancına dayanmaktadır⁸². Yapılacak şey, ekonomik işlevi yegane amaç olmaktan çıkarmak, sosyal ve siyasal işleve gereken önemi vermektir.

V- SONUÇ

Vatandaşların sosyal ve ekonomik durumlarıyla ilgilenen ve onlara asgari bir yaşam düzeyi sağlamakla görevli olan sosyal devlet, getirmiş olduğu sosyal refah uygulamaları ve geniş bir kamu hizmeti demetiyle, sanayi toplumunda ortaya çıkan zayıf kesimlerin insan onuruna yaraşır bir yaşam standardına kavuşmasını amaçlamış ve uygulamada olduğu zaman dilimi içinde, bu konuda başarı sağlamıştır.

⁸⁰ Kazgan, a.g.e., s.236-237.

⁸¹ Bkz. Alp/Kahraman, "Küreselleşme ve Politika Yakınlaşmaları", http://www.liberal-tdt.org.tr/guncel/Diger/alp_kuresellesme.htm (30.1.2003).

⁸² Adda, bu çerçevede, küreselleşme olgusunun, ekonominin toplumsal ve siyasal olandan intikamı gibi görüldüğünü söylemektedir. Adda, a.g.e., s.121.

Sosyal devlet böyle bir yol izlerken, kendisinden önce yürürlükte olan ve kişinin devlete karşı korunmasını esas alan hukuk devleti anlayışını yadsımamış; tersine, hukuk devletinin amaç edindiği kişinin korunması ilkesinin, sanayi ortamında, ancak sosyal adaletin sağlanmasıyla mümkün olabileceğine inanmıştır. Dolayısıyla, sosyal devlet anlayışı çerçevesinde, devleti hukuka bağlayıp, vatandaşların kişisel ve siyasal haklarını garanti altına almak, insan onurunun korunması açısından şart sayılmakla beraber, yeterli görülmez. İnsanı maddi ve manevi yönüyle bir bütün olarak ele almak ve ona öylece değer atfetmek gerekir. Bu ise, toplumda yoksul ve muhtaç insanlara devletçe yardım edilerek, onlara insan onuruna yaraşır asgari bir düzeyinin sağlanması ile mümkündür. Sosyal devletin, sanayileşmenin doğurduğu sıkıntılara çözüm aramasının, sözgelimi, gelir ve servet eşitsizliklerinden kaynaklanan zararların en aza indirilmesini hedeflemesinin nedeni budur.

Gerçekten sosyal devlet, insanlar piyasa koşullarında yarışırken eşitsizliklerin ortaya çıkabileceği gerçeğinden hareket etmiş ve bu konuda devlete önemli bir görev yüklemiştir: Toplumu oluşturan yurttaşların bu eşitsizliklerden en az zarar görmesini sağlamak. Daha açık bir deyişle sosyal devlet, açlık, işsizlik, eğitimsizlik gibi sorunları toplumun ortak sorunları olarak telakki etmiş ve devletin bunların üstesinden gelmesini sağlamıştır.

Bu çerçevede sosyal devletin başarısı, kişinin, içinde bulunduğu koşulların güçlüklerinden kurtarılarak, insan onuruna uygun bir yaşam sürdürmesinin sağlanması açısından son derece önemli bir aşamaya işaret etmektedir. Öte yandan, aynı başarının, demokrasinin sağlam bir toplumsal zemine oturtulması bakımından da özel bir anlam taşıdığını vurgulamak gerekir. Sosyal devlet, toplumun güçsüz kesimlerini gözeterek, onların sisteme yabancılaşmalarını önlemiş, siyasal yaşama katılmalarını sağlamış ve böylece demokrasi için elverişli bir ortam hazırlamıştır.

Buna karşın, kapitalizmin ileri bir aşaması olarak, uluslararası sermayenin ya da çok uluslu şirketlerin devreye soktuğu ve temelde devletin ekonomik yaşamdan çekilmesini öngören bir süreci ifade eden küreselleşme, sermayenin artan gücü ve bağımsızlığı karşısında, devletin sosyal niteliğini zorlamakta ve sosyal politikaları zayıflatmaktadır. Küreselleşme ile birlikte ekonomik işlevleri daralan devletler, özellikle de gelişmekte olan ülkeler, vatandaşlarının sosyal durumlarını iyileştirecek önlemleri alma gücünü yitirmektedir. Bu durum, toplumun zayıf kesimlerinin siyasal ve sosyal alanın dışına itilmesi anlamına gelmekte ve dünyadaki manzara, bu yönüyle, sanayi kapitalizminin ilk yıllarını hatırlatmaktadır.

Kuşkusuz sosyal devletin zayıflaması ya da ortadan kalkması, hem insan hakları ve insan onurunun korunması açısından olumsuz bir durumu

ifade etmekte, hem de demokrasinin geleceğini belirsiz kılmaktadır. Bu çerçevede yapılması gereken, sanayi kapitalizminin gerçekleştirdiği dönüşümün sağlanması ve toplumun dışlanmış kesimlerini sisteme dahil edecek sosyo-ekonomik önlemlerin alınmasıdır. Bu da sosyal devlet idealinin canlı tutulması ya da yeniden canlandırılmasıyla mümkündür.

Sosyal devlet, ekonomik yaşamın acımasızlığı karşısında, özellikle de moral değerler açısından, ortadan kaldırılması olanaksız bir anlayıştır. Ekonomik rasyonalite adına feda edilmesi, yukarıda da vurgulandığı üzere, insan onurunun korunması idealiyle bağdaşmayacağı gibi, demokrasiyi de temelsiz bırakacaktır. Çünkü demokrasinin “demos”u türdeş değildir. Her yurttaş aynı zamanda belli koşullar içinde yaşayan somut bir “kişi”dir. Kişilerin içinde buldukları ekonomik güçlüklerden kurtarılmaları ise, siyasal toplumun en temel görevlerinden birisidir.

KAYNAKÇA

Adda, Jacques, **Ekonominin Küreselleşmesi**, Çev: Sevgi İnceci, İletişim Y., İstanbul, 2002.

Akad, Mehmet, **Teori ve Uygulamada Sosyal Güvenlik Hakkı**, Kazancı Hukuk Y., İstanbul, 1992.

Akad, Mehmet/ Dinçkol, Bihterin Vural, **Genel Kamu Hukuku**, Der Y., İstanbul, 2002.

Akalın, Uğur Selçuk, "Sermayenin Uluslararasılaşması (Globalizasyon) ve Demokrasi", **Globalizasyonun Yansımaları**, içinde, Editör: Uğur Selçuk Akalın, Akademi Y., İstanbul, 2002.

Akkaya, Rukiye, **Küreselleşme Olgusu Karşısında Ulus Sorunu**, MÜSBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002.

Aldıkaçtı, Orhan, "Sosyal Devlet", **Anayasa Yargısı 14**, Ankara, 1997.

Alp, Ali/Kahraman, Mehmet Ali, "Küreselleşme ve Politika Yakınlaşmaları", http://www.liberal-dt.org.tr/guncel/Diger/alp_kureselleşme.htm (30.1.2003).

Arrighi, Giovanni "Global Capitalism And The Persistence Of The North-South Divide", **Science And Society**, Vol. 65, No.4, Winter 2001-2002.

Bağce, H. Emre, "Küreselleşme, Devlet ve Demokrasi", **Amme İdaresi Dergisi**, 32/4, Aralık 1999.

Bozkurt, Veysel, "Küreselleşme", **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, içinde, Derleyen: Veysel Bozkurt, Alfa Y., Bursa, 2000.

Bozkurt, Veysel, "Küreselleşmenin Toplumsal Sonuçları", **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, içinde, Derleyen: Veysel Bozkurt, Alfa Y., Bursa, 2000.

Bulut, Nihat, "Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet İlkesini Yeniden Düşünmek", **A.Ü. Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:3, Sayı:1, 1999.

Chossudovsky, Michel, **Yoksulluğun Küreselleşmesi**, Çev: Neşenur Domaniç, Çiviyazıları, İstanbul, 1999.

Daver, Bülent, "Türkiye'de Siyasal Haklar," **Türkiye'de İnsan Hakları**, AÜHF Y., Ankara, 1970.

Dedeoğlu, Beril, “Küreselleşme-Bölgeselleşme”, **Coşkun Kırca'ya Armağan**, GS. Üniversitesi, İstanbul, 1995.

Drucker, Peter F., “The Global Economy and the Nation-State”, **Foreign Affairs**, Vol. 76, no.5 (1997), <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/drucker.htm>, (13.06.2002).

Erdoğan, Mustafa, “Küreselleşmeye Dair”. http://www.liberal-dt.org.tr/guncel/Erdogan/me_kuresellesme.htm, (29.1.2003).

Erkızan, Hatice Nur, “Küreselleşmenin Tarihsel ve Düşünsel Temelleri Üzerine”, **Doğu Batı**, Yıl 5, Sayı 18, Şubat-Mart-Nisan 2002.

Giddens, Antony, **Modernliğin Sonuçları**, Çev: Ersin Kuşdil, Ayrıntı Y., İstanbul, 1998.

Gören, Zafer, “Sosyal Devlet İlkesi ve Anayasa Hukuku Açısından Yaşam Kalitesi”, **Anayasa Yargısı 14**, Ankara, 1997.

Göze, Ayferi, **Liberal Marksist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1980.

Göze, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Y., İstanbul, 1989.

Gözler, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Ekin Y., Bursa, 2000.

Gülalp, Haldun, “Ulusal Devlet, Global Demokrasi”, <http://www.geocities.com/yildizsam/makale8.htm>, (28.11.2002).

Habermas, Jürgen, **Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti**, Çev: Medeni Beyaztaş, Bakış Y., İstanbul, 2002.

Held, David, “The Changing Contours of Political Community: Rethinking Democracy in the Context of Globalization”, **Global Democracy Key Debates**, içinde, Edited by. Barry Holden, Routledge, London and New York, 2000.

Hirst, Paul / Thompson, Grahame **Küreselleşme Sorgulanıyor**, Çev: Çağla Erdem, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.

Huber, Ernest, “Modern Endüstri Toplumunda Hukuk Devleti ve Sosyal Devlet,” **AÜHFD**, C.XXVII, sy. 3-4, 1970.

İzveren, Adil, “Sosyal Devlet”, **Danıştay Dergisi**, Sayı.18/19.

Kaboğlu, İbrahim, **Özgürlükler Hukuku**, Afa Y., İstanbul, 1994.

Kapani, Münci, **Kamu Hürriyetleri**, AÜHF Y., Ankara, 1980.

Kazgan, Gülten, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Y., İstanbul, 2000.

Keyder, Çağlar, "Globalleşme ve Devlet", <http://www.geocities.com/yildizsam/makale6.htm>, (28.11.2002).

Keyman, E. Fuat, **Türkiye ve Radikal Demokrasi**, Alfa Y., İstanbul, 2000.

Kılıçbay, Mehmet Ali, "Kültür Çoğunluğu Sona Ererken", **Doğu Batı**, Yıl 5, Sayı 18, Şubat-Mart-Nisan 2002.

Koray, Meryem, "Küreselleşme Süreci ve Ulus-Devlet, Ekonomi, Siyaset Tartışmaları" <http://www.geocities.com/yildizsam/makale1.htm>, (28.11.2002).

Lal, Deepak "The Third World And Globalization", **Critical Review**, Vol. 14, No. 1, 2000.

Logue, John, "The Welfare State: Victim of Its Success", **Daedalus**, Fall 1979, Vol.108, No.4.

Macridis, Roy C. / Hulliung, Mark, **Contemporary Political Ideologies**, Harper Collins Collage Publishers, New York, 1996.

Manisalı, Erol, **Dünya'da ve Türkiye'de Büyük Sermaye**, Der'in Y., İstanbul, 2002.

Mann, Micheal, "Globalization Is (Among Other Things) Transnational, Inter-National And American", **Science And Society**, Vol. 65, No.4, Winter 2001-2002.

Oran, Baskın, "Hangi Küreselleşme?", <http://www.geocities.com/yildizsam/makale2.htm> (28.11.2002).

Ostry, Sylvia, "Globalization and Sovereignty", <http://www.arts.mcgill.ca/programs/miseforry.htm> (11.11.2002).

Özbek, Nadir, "Osmanlıdan Günüme Türkiye'de Sosyal Devlet", **Toplum ve Bilim**, Bahar 2002.

Özbudun, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Y., Ankara, 1995.

Özdek, Yasemin, "Globalizmin İdeolojik Hegemonyası: Yanılsamalar", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 32, Sayı 3, Eylül 1999.

Pierson, Christopher, **Modern Devlet**, Çev: Dilek Hattatoğlu, Çiviyazıları, İstanbul, 2000.

Robertson , Roland, **Küreselleşme**, Çev: Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Y., İstanbul, 1999.

Soysal, Mümtaz, **100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Y.**, İstanbul, 1986.

Şaylan, Gencay, **Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.

Uygun, Oktay, “Ulusüstü Siyasal Birlikler ve Küreselleşme”, <http://www.geocities.com/yildizsam/makale7.htm> (28.11.2002).

Wallerstein, Immanuel, **Tarihsel Kapitalizm**, Çev: Necmiye Alpay, Metis Y., İstanbul, 1996.

Wolf, Charles, Jr., “Globalization: Meaning and Measurement”, **Critical Review**, Vol. 14, No. 1, 2000.